

JELENTÉS

A B Á N Y A V Á R O S O K B A 1 8 6 5 - B E N

T E T T

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

II. Zólyom.

Zólyomban és Zólyom mellett van két fölötte érdekes régi vár : közel a városhoz fekszik meglehetősen magas hegyen az úgynevezett *puszta vár*, magában a városban pedig emelkedik a hajdani *királyi várak*.

Mindkettejét az „Arch. Közlem.” IV. köt. I. füzetében ismertette már ugyan ifj. Kubínyi Ferencz; azonban nem azon szempontból, melyet én tűztem ki magamnak : t. i. sem nem azon általánosabb régészeti-chronologiai elvek alkalmazásával, melyek a magánvárak szerfölötti régiségét, kivált nálunk, tagadni tanítanak; sem nem azon legújabbkori tudományos álláspontról, melyen a váraknál leginkább erősítési czéluk vétetik tekintetbe.

A *pusztavár* nem lévén még régészeti vagy mértanilag felvéve, itt csak is az első álláspont a határozó, erről fogjuk tehát vizsgálni az e várat illető eddigi chronologiai nézeteket.

A puszta vár.

A zólyomi puszta vár tekintetében következőleg szól Béla névtelen jegyzője munkája XXXIV. fejezetében :

„Interea *Zuard & Cadusa*, filii *Hulec*, nec non *Huba*, & omnis exercitus eorum fluvium *Ypul* juxta *Danubium* transierunt. Et alio die transito fluvio *Gron*, castra metati sunt in campo, juxta quoddam castellum terreum, quod nuncupatur *Varod*. Et capto illo castro, manserunt ibi tres dies, expectantes adventum *Borsu*, filii *Bunger*, quem Dux *Arpad* cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quarto die, cum *Borsu* ad eos venisset cum valida manu, timuerunt eos omnes incolae terrae, & nullus ausus fuit levare manus contra eos. Tunc hi quatuor domini, inito inter se consilio, per petitionem incolarum sibi fidelium, constituerunt, ut tertia pars de exercitu, cum incolis terrae irent in silvam *Zovolon* qui facerent in confinio regni munitiones fortes, tam de lapidibus quam etiam de lignis, ut ne aliquando Boemii vel Polonii possent intrare causa furti & rapinae in regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est *Borsu*, filius *Bunger*, cum suis militibus, & cum equitarent juxta fluvium *Gron*, cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem *Borsu* celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montis interfecit; & tunc *Borsu*, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multitudo civium, in vertice unius altioris montis, castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imponit proprium, ut castrum *Borsu* nuncuparetur, & inde cum exercitibus suis, usque ad silvam *Zovolon* perrexit, & maximam munitionem de lapidibus facere praecepit, quod nunc castrum *Borssed Zovolon* vocatur.“

Ámbár itt, úgy tetszik, két külön táborról van szó, mégis ugyanazon név, mely mindkettejének adatik, mutatja : hogy a jegyző itt csak egyet akart érteni.

Kachelmann „Geschichten der ungarischen Bergstädte“ czímű 1853-ban Selmezen megjelent munkája 55 és 67 l., és Kuzmányi, Hronka I. 1. 7. l. nem elégszik meg a zólyomi ó- vagy puszta-várnak a névtelen által tulajdonított ezen régiségével sem. Kachel-

mann állítja, hogy a még mainap Borsu várának nevezett vár a Garam partján fekszik, és hogy a puszta-vár régibb Borsunál; szintúgy Kuzmányi állítja, hogy már a Zowolun nevet is így kell magyaráznunk: „zde sebe *zwołyńm* misto na Hrad,“ azaz: hol várnak való helyt magamnak választok (*zwołyńm*), mi tót eredetre mutat; miért is a szarvas kalandot nem Borsu vezérnek, hanem a magyarok előtti valamely tót herczegnek tulajdonítja.

Bél Mátyás (II. 487. s. k. l.) a vár elpusztításának idejéről így vélekedik: „Sunt qui opinentur, arcem hanc, fugato Giskra, igne concrematam, disiectamque fuisse. — Ruderum sane vetustior est situs, quam, qui ab ea aetate potuisset contrahi: ut adeo, *ortus non minus, quam occasus arcis, in obscuro sit positus.*“

Bél óta semmi, e vár-romra vonatkozó történeti adat nem fedeztetett fel: mégis fenlevő nyers falai és az egésznek elrendezése után ítélve, e vár nem csak *hogy régibb nem lehet Árpád koránál, hanem még e korból sem származhatik, ellenben sokkal újabb eredetű.*

A rom építészeti tagozata nyomán biztos ítéletet nem hozhatni ugyan, mert ilyen sehol sem létezik többé; úgy szinte a puszta-fal-rakás módja nyomán csak akkor fogunk biztosan ítélni, ha majd a magyar régi várakat jobban ismervén, technikai szerkezetök iránt is jobb belátást szerzendünk; igaz továbbá az is, hogy a kerítőfal több helyén százados fák állanak, s hogy hasonló fák a falak közti tért foglalják el oly kőromokon, melyek a bedőlt falakból keletkeztek, s melyeknek földdel elébb kellett befödetniök, hogy így e fáknek életére szükséges alapul szolgálhassanak: de mindazáltal az első magyar korszakról ismeretünk Árpádig felvinnünk nem engedi oly épület eredetét, mely annyira hasonlít a XIII. és XIV. században keletkezett valamint kül, úgy belföldi várakhoz is.

A névtelen, midőn a magyaroknak hódításukat biztosító, első erődményeikről szól, többnyire csak árokkal és földsánczczal bekerített tábornak emleget, melyet már igen erősnek mond: „*fossata & castrum fortissimum de terra,*“ és midőn Árpád megérkezését Ó-Budán leírja, ezen római város kőépületeit nagyon csodáztatja magyarjaival „*& admirabantur omnia illa aedificia lapidea*“ (XLVI. fej.); miből következtetnünk kell, hogy, nem csak a hódító, hanem még maga a névtelen sem ismerhetett sok, vagy legalább nagyobb kiterjedésű, korában emelt, kőépületet: mert a középkor naivsága nem igen engedte, hogy a történetíró saját korábol visszpillantással, tudta volna magát régibb időbe visszahelyezni; miért is állíthatni, hogy a névtelen idejében hontársai még nem igen emeltek tartósabb anyagból épületeket. E nézetből indulva ki, viszont a névtelen korát is határozhatjuk. IV. Béla alatt, már a tatárjárás előtt is, igen nevezetes volt Magyarországon az építészeti lendület, ekkor épültek fel hazánknak azon fenmaradt kolostorai és kolostor templomai, melyeken a késő román stylt látjuk alkalmazva. A lendület III. Béla alatt kezdődött, a székes-fehérvári államtemplom újra építésével; ha tehát a névtelen csodáztatja egyúttal maga is csodálkozván a kőépítészen: élete korát legfelebb III. Béla amaz idejébe tehetjük, melyben az építészeti lendület megkezdődött, amaz időbe, midőn a maga nemében nagyszerű szent Istváni basilika sem létezett többé, melynek helyére új templomot kellett építeni.

A névtelen XXII. fejezetében ezeket olvassuk: „*Mane autem facto Zobolsu, Thosu et Tuhutum inito consilio constituerunt, ut meta regni Ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incolae terrae, jussu eorum portas lapideas aedificaverunt, & clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt.*“ Még itt is tehát, hol erős határvonalat várnunk kellene, csak fa-, alkalmasint pallisade-féle erősítések fordulnak elő, s legfelebb a kapuk vannak kőből *rakva*, hanem még nem *falazva*.

A fentebbiek után nem hiszem, hogy a névtelen idézett, a Borssed Zowolun táborára vonatkozó kitételét „*& maximam munitionem de lapidibus facere praecipit*“ úgy kellene értenünk: mintha ezen, inkább határvonal mint vár, rendes falakkal lett volna

ellátva; legfelebb kyklopi falat engedhetünk meg, azaz : egyszerűen egy másra rakott nagy és faragatlan kő darabokból állót, s e darabok még nem voltak mészragasztással egymáshoz kötve.

E nézet mellett szól az is, hogy még sokkal későbbben, mint Rogerius írja, s mint ezt a tatárok könyü győzelme, az úgynevezett városokon is, bizonyítja, csak igen kevés, rendes fallal ellátott város vagy vár létezhetett Magyarországon. Így a „Carmen miserabile“ XL. fejezetében ezeket olvassuk : „Castro civitatis (Strigoniensis) non expugnato, in quo erat comes Symeon Hispanus, cum multis ballistariis, qui se viriliter defendebat. Et cum ad *Albam Regiam* civitatem accederent, quae est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis & glaciei, nequierunt eam occupare. Et cum castrum *sancti Martini de Pannonia* expugnarent, Abbate se viriliter defendente, fuerunt subito revocati; ita quod *ista tria loca tantum, inexpugnata in illis partibus remanserunt*. Et terram, tam ultra Danubium, quam citra, eorum in manibus habuerunt; sed citra non fuit sic funditus desolata, quia ibi sua tentoria non fixerunt; sed transeundo quidquid invenerunt, unanimiter destruxerunt.“

Az akkor megkimélt városokhoz valószínűleg, a Dunán innen Körmöcz, Nyitra és Posen is számítandó, az előbbit, a monda szerint, a pávák kiáltása mentette meg, melyre felébredt lakosai elverték a támadó tatárt; míg Posen és Nyitra menten maradt, részint nagyobb távolsága, részint azon erősítések miatt, melyek még nagy Károly ideje előtt itt készülhettek, a régi római castrum többé kevésbbé sikerült mintájára. Nyitra, mint Marachaniának fővárosa, nagyobb régiséggel dicsekedhetik, mint akármely Dunán inneni város, s azért ezt a névtelen is a „civitas“ névvel tiszteli, melylyel azon kívül még csak Ó-Budát és Veszprémet illeti. Átalán a tatár, mint tették előtte már őseink is, csak a nyílt, vagy kevésbbé erősített helyeket támadta és pusztította, és visszariadt még a pusztta föld sáncz-tól vagy más természetes akadálytól is, ha ehez még emberi védelem is járult; az utóbbit Fehérvár példája bizonyítja, melyet szent István is leginkább mocsárok közti fekvése, és innen eredt erősebb volta miatt választott királyi lakhelyül; mi megint a mellett szól: mily kevés figyelmet fordított a magyar letelepedése első korában a mesterséges erősítésre, s így sz. István is oda hagyta Esztergom halmas erődét, hogy, nemzete ős szokása szerint, a rónaság előnyeit élvezhesse.

A magyar történetben előre haladván, látjuk, hogy az országnak igen nevezetes városai is meglehető későn lettek fallal bekerítve, így maga a királyok székhelye Fehérvár, valamint a Pest újhegyén már a tatárjárás előtt fenálló helység, a mai Budavár, úgyszintén Kassa és Selmező is, melyeknek a tatárjárás előtti erősítéséről mit sem olvasunk történetünkben, de olvassuk, hogy a vész után fallal lettek körülvéve.

Az újolagos falkerítés alkalmazását az új jövevények, kik a tatárjárás után a lerombolt városokat ismét felépítették, régi hazájokból hozták Magyarországra, és ily falkerítés mellőzhetlen szükségére őseink épen a tatárnak széles és gyors elterjedése s könyü győzelme által, még a régibb nevezetes villa-kon is, lettek figyelmesekké. Valamint maga a magyar nomád nép, nem értett még a falazáshoz, úgy az itt előtalált lakosság sem értett ahoz, vagy ha elébb értette is e mesterséget, elfelejtette volt a hosszantartó vész és pusztítás közben; ezt tehát őseink csak azon polgárosodottabb jövevényektől tanulhatták, kik városainkat újra alkották; s így igen természetesnek tetszik, hogy hazánkban a rendes falkerítés eszközölte *erősítési építkezésnek eredetét városainkban, nem pedig várainkban kell keresnünk*, az előbbiektől vették és alkalmazták az utóbbiakra, hatalmasaink.

E szerint kötve kell hinnünk, ha szó fordul a tatárjárás előtti nemesek várairól, és ha ily várak maradványait a még fenlevő romokban keresik.

Ellenben még a névtelen is többnyire csak föld- és fatáborokról és torlaszokról

beszélvén, ezeknek eredetét és elrendezését is másképen kell magyaráznunk mint eddig történt: t. i. a római, Pannoniában még fenmaradt, erődök föld- vagy fakerítésből álló, durva utánzásából. Ilyen volt a magyar jövetele előtt az avar gyűrű, mely a római kerekded tábornak utánzóta; ilyen volt még régebben ennek az utánzásában jobban sikerült úgynevezett Csörsz árka, mely mögött ismét a castrumhoz közelebb álló szét szórt tábornak épített a Jazyges metanasta; ily rendbeli tábornak találtam, Kubínyi Ferencz tagtársunk társaságában, közel Hatvanhoz a varsányi pusztán. Az egész, nevezetes kiterjedésű tábornak, csupa árokból és földsánczból áll, mindketteje emlékeztetvén a rómaiak határ elsánczolására.

De a magyarok foglalása idejében még nyugati szomszédaink sem ismerték a rendes falazattal ellátott erősítést, ha csak ilyen a római korból nem maradt fen; mert tudjuk, hogy a vár építkezés észak-keleti Németországban épen a pusztító magyarok elleni ótalom szükségéből keletkezett leginkább: mire I. Henrik császár rendelete mutat, mely szerint a magyarral kötött kilencz évi fegyverszünet alatt minden kilenczedik földmivelő harcossnak, maga és nyolcz társa számára oly erősebb hajlékot (urbs) kellett építeni, mibe családokkal és termésökkel vonulhassanak, ha a fegyverszünet letelte után a magyarok netalán rabló beütésöket megújítanak. Hozzá járul, hogy a császárok lakhelyei is, az úgynevezett Pfalzok, mint igen csekély maradványaik mutatják, csak kis telken és nem különös technikával épültek fel; s még a XI. század végéből származó bayeux-i kárpiton is, foglaló Vilmos palotája akképen van előadva, hogy annak fa anyagára könnyen lehet ráismerni.

De tekintsük most a zólyomi pusztán vár elrendezését. Az erőd három főrészből áll: t. i. az egész hegy tetejét elfoglaló, igen terjedelmes, minden oldalán kőfallal körülfogott *fellegvárból*; egy kisebb; a hegy egyik alantabb lapulatán emelkedő, mintegy *előerődből* (Vorwerk); és két *hossz-falból*, mely e két külön várat vagy erősítést egybeköti.

A *fellegvár* idoma, a hegytető lapos felületéhez alkalmazkodván, nem bír szabályos alakzattal; mennyire azonban lehetett, hosszukás négyszöget közelít meg, melynek két rövid oldalán egy-egy épületesoportnak allja még fenmaradt. Az egyiknek legkülső falába volt törve a főbejárás; mert itt még boltos kapusíkatort látunk, s e fölött két, minden oldalán régi bélletén túl ki tört ablaknyílást; innen az ellenkező oldalig több, mindenféle irányban, hanem többségében mégis a kerítés terét szélességében metsző, kőalapzatot láthatni, s e fölött, az itt hajdan létező épületek magassága értelmében, kisebb nagyobb kőomladék-halmakat. Ezen átmetsző falak oly nagy számmal fordulnak elő s oly sűrűen állnak egymás mellett, hogy azokat csak is falazott épületek maradványainak tekinthetjük, nem pedig elrekesztő falaknak, minőket árkukkal együtt, szokás volt vagy rendszeresen, vagy a netalán már a vár udvarára rontott ellenség fentartására hevenyében is készíteni. Ily elrekesztéseket a német „Abschnittek“-nek nevez; római nevek ismeretlen, bár használták már a rómaiak is. Későbbben az elrekesztések feledékenységre mentek, s alkalmazásuk csak is a XI. században merül fel újra, úgy hogy azokat inkább a byzanti, sem mint a római erősítési mód utánzásának lehet tekintenünk. A kurta oldal más csoportjának csak nem közepén négyszögű hajlékot veszünk észre, melyet a vidéken „szobának“ hírnak; ez utóbbiról ifj. Kubínyi Ferencz így szól: „Néhány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolítattván, egy négyszögű tágasabb hajlék falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben, apró pénzekkel teli edényt találtak; de ennél sokkal érdekesebb felfedezés tétetett azon észrevétel által, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (Marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen akarván meggyőződni, azokat, a mennyire sérült állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva egész kavics és téglának darabokkal vegyített vakolat fedi,

s e felett látható egy finomabb, 3–5''-nyi, vernyeges és kőkeményességű vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón petyegetett falfelületet állít elénk; megsérült állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható: hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul? — Pár évvel későbbben mint ifj. Kubínyi, 1865-diki szeptember havában, a romot látogatván, magam is találtam még, ugyanezen helyen, az úgynevezett szobában, vakolat maradékot, melyen a hajdani falfestményt nem lehetett félreismerni.

Az *előerődöt* illetőleg Kubínyi, helyesen, a következőket jegyzi meg: „Messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmű rommaradványok állanak, melyek a vár alsó műveit képezék, s melyekből, az alapfalakon kívül, még egy magas szögletfal áll fen, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8' vastagság mellett. Ez kívülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alúl a szögleten kíváncsi kincsesók szétbontván, a falnak bensejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyílásaik $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ ' szélességet és 2 — $3\frac{1}{2}$ ' magasságot mutatnak. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fenáll, s fölötte az egyik szögletfalon keresztül lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkal együtt képezék a vár alsó részét, melyhez egy külön meredekebb út vezet.“

Mindkét vár-építkezésnek nemcsak középterén, hanem részben ledőlt körfalán is, sűrű bokrok és ifjabb fák közt, százados fák is emelkednek, s ez utóbbiak annál könnyebben verhetek gyökereket a körfalba; mert itt egyedül rossz mészragaszt vettem észre; kövei mindenütt ingók, s azok közt leginkább csak földet, kevés abba kevert mész-részszel találtam; míg ellenben a tulajdonképi épületek ragasza majdnem oly kemény, mint az általa összetartott kő maga; az utóbbi körülmény igen ügyes és tapasztalt technikára mutat, mit még inkább tanusít azon faragott kő kirakás (Verkleidung), melynek nyomát Kubínyi látta.

A két erődöt összekötő hosszú *párhuzamos falvonal*, követvén a hegy hátát, ez utóbbinak kiterjedése értelmében majd keskenyebbé majd szélesbbé válik, de mindenütt elégséges arra, hogy az azon fel- vagy leküldött sereg az egyik vagy másik erődnek segítségére mehessen, és a kellő összekötést fentartsa; rendeltetése tehát hasonló ahhoz, melyet Athenának hosszfalai (makra teiche vagy skele) teljesítenek, midőn a várost kikötőivel biztos, és az ellenség által nem háborított úton kötötték össze.

Az egész beépített telep igen terjedelmes. Kubínyi nagyságát akarván jellemezni mondja, hogy ez nem csupán erős várnak, de kisebb városnak is megfelelő lehetne, és hogy az egykori várban néhány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Ha az utóbbi tételt kissé tulzottnak is találjuk, igaz marad, miként a zólyomi puszta vár a legnagyobb hegyvárak sorába tartozik, és miként már igen nevezetes kiterjedése sem engedi, hogy építését Bors vezérnek, vagy hozzá közel álló valamely hatalmasnak tulajdoníthassuk. Hozzá járul a hajdani tulajdonképi épületek nagy száma a fellegrvárban, holott tudjuk, hogy a IX. századi, igen gyenge erődökben alig állott, a laktornyon kívül pár kunyhó, vagy földből rakott épület; de a pusztavár épületein még igen jó ragaszt is veszünk észre, mi oly korra mutat, melyben a technikai ügyesség újra felébredt; a kevésbé jó ragasz előfordulását pedig helybeli alkalmazásából magyarázhatni; mert a körfalat már a hegy meredeksége is ótalmazta, másrészt a kerítőfal roppant elterjedéssel bírván, a fáradság és költségnek fölötte nagynak kellett volna lennie, ha itt is csupa jó ragasszal élnek. Mit mondjunk továbbá az itt lelt faragott kövek és boltozatokról? vajjon ilyeneket tulajdoníthatni-e apáink nomád korának? Mit mondjunk a kettős várnak hosszfalakkali összekötéséről s egy

elő-erőd emeléséről, mind annyi jellegről, mely az erősítési rendszer igen nagy kifejléséről teszen tanúságot; mert itt már az újkor amaz axiomája van alkalmazva, mely szerint minden a mi védelem végett van emelve, maga is legyen védve, s ez itt valóban történik, midőn az elő-erőd tiltja maga részéről a fellegrábi felmenetet, a fellegrá pedig a hossz-falak közt könnyen leküldheti őrségét az elő-erőd védelmére.

Mindezekből világos, hogy igen hatalmas s igen jól vezetett erő hosszú időn át munkás volt a pusztavár építésénél, s ha ilyent történetünkben s e vidéken keresünk, elénkbe tűnik trencsényi Csák Mátének személye és alakja, s azon nagy hatalom s gazdagság, melylyel Máté bírt, s melyet gyakorlott Felső-magyarországon a XIV. század elején; miért is várunk építését, ha ehhez még a fentebb előhozott okokat jól megfontoljuk, alig tehetjük előbbre, mint a XIII. század vége felé s a XIV. század elejére.

Másrészt Giskra e vidéken, és nevezetesen Zólyomban, gyakorlott hatalmaskodásának a Hunyadiak korában történt elnyomása valószínűvé teszi, hogy ekkor a pusztavár is leromboltatott és elpusztult. E kor óta elég hosszú idő folyt le, hogy azalatt az itt látható százados fák felnőhettek; míg tehát a növénytan e fáknek több mint négyszázados életét nem fogja bebizonyítani, és a történeti kutatás az elpusztulási időpontot közelebről nem fogja meghatározni, legyen szabad itt megállapodnunk, még pedig annál inkább: mert „a szobában“ talált falfestési maradvány is a XV. századot árulja el, s így nem egykorú a vár építéssel, hanem későbbben tett újjáépítésnek szüleménye.

De ha ezekben csalatkozna is, még egyszer kimondom: képtelenség a pusztavárnak megtekintésénél Bors vezért, mint építőjét említeni, vagy az építkezés idejét a XIII. század második felénél régiebbnek mondani.

Zólyom új vára.

Zólyom új várát is leírta ifj. Kubínyi Ferencz az „Arch. Közlem.“ IV. kötet I. fejezetében, hol e leíráshoz mellékelve van két réz tábla is. Az egyik (az ottani szám szerint a IV-ken) látjuk a várnak alap-tervét (2-dik sz. alatt), és déli oldalának távlati rajzát; (1-ső sz. a.) a második táblán (az ottani szám szerint az I-ön) a várnak egyik díszkapuját látjuk és két kapubéletnek alap-tervét. Jelen cikkünkben kivált a IV. táblára fogok vonatkozni.

Mint Kubínyi helyesen veszi észre: az egész épület jellemzetes képét szolgáltatja a XIV. században Magyarországon épített erősített palotának vagy kastélynak, még pedig királyi laknak, mely tekintetben Zsigmond király is, midőn azt Borbála nejének adományozá, „*domus regia*“-nak nevezi. A német ily erősített királyi lakot, a palotáról mint fő-részéről: „Palas“ vagy „Pfalz“, a francia „chateau“, az angol „castle“-nak nevezte. Ez tehát két szempontból tekintendő: mint *erősítés*, és mint *lakház*.

Ha Zólyom városról, melynek egyik oldalát csaknem egészen elfoglalja, a várhoz közeledünk, a vár kettős falának maradványait fogjuk találni; a külsőnek csak alapzata látható, sőt a benső is majdnem egészen le van törve, úgy, hogy annak csak azon része maradt meg, melylyel a két saroktoronyhoz csatlakozik. A külön fal előtt hajdan árok volt, mely jelenleg egészen be van töltve. Kubínyi két ábráján a külső fal és az árok nincsen rajzolva.

A kettős kerítőfalat csak a keresztes háborúból visszatért nyugatiak kezdték alkalmazni, s így ez a keletről jó. A kettős kerítőfalat már a római, sőt a görög is ismerte ugyan: mert Pompeji görög város, és mégis van kettős kerítőfala, benső része magasabb a külsőnél, úgy hogy az utóbbin uralkodik, s mindketteje el van látva rovátkákkal. Mind-

ezen vonás jellemzi a középkori kettős kerítőfalat is, csak hogy az ilyen fal nem igen emeltetett a XI. század vége előtt, a római hagyomány tehát e tekintetben kihalt főképp azért; mert a római birodalom északi részén kettős kerítő nem volt alkalmazva, legalább ilyenek maradványait eddig még nem találták; nem fordul elő a kettősfal még a nagyszerű trieri „porta nigra“ mellett sem; s azon római példánya, mely legmesszebb északfelé fekszik, az aostai kapun látható, az alpesek olasz tövén. A kettős kerítőfalat a német Zwingernek nevezi ¹⁾. A francia „lice“ szó tágabb értelmű a német „Zwinger“-nél; mert ezalatt nem csak a kettős várfalat és középső tért értik, hanem a hadi- és lovagjáték vagy az isteni ítélet számára farekeszszel ellátott helyet is, melyet a német, épen a rekeszek miatt „Schränken“-nek nevez; sőt a régi francia írók még a középkori czölöpekkel körülvett, tábor-helyet is „lice“-nek nevezik el.“ L. Dictionn. raisonné de l' Archit. par M. Viollet-le-Duc „Lice“ szavát, hol a lice-el, mint a kereszteshad alatt áthozott erősítési nemmel ismerkedünk meg. Nálunk a kettős falkerítés leginkább a városok erősítésében használtatott, s ezért nehezen fogjuk a XIII. század második felénél régibb példáját találni Magyarországon.

Zólyom királyi várában a kettős falkerítés a város felé néző oldalán van alkalmazva; az ellenkező oldalon a meredekebb és sziklás helyiség miatt egyetlen egy kerítőfallal beérték.

A várost tekintő benső fal sarkán egy-egy torony emelkedik, a nyugati kerek, a keleti négyszög alakú. A főbejárás a várba a keleti torony alját törte keresztül, hosszukás keskeny sikátorral, mely a torony közepén kissé tágul, de a benső nyílásban újra megszűkül. Az erődök középkori kaputornya szintűgy távozik a római propugnaculumtól, mint a kettős falkerítés. E kaputorony ugyanis a kelettől van kölcsönözve, mégpedig nem a byzantiaktól, hanem inkább az araboktól, mire neve „barbacan“ mutat.

A barbacanra nézve Krieg id. munkája 367-ik lapján ezt mondja: „Az elődvar barbacan név alatt a keletről jött nyugatra, még pedig úgy változtatva át, hogy a várnak a városfelé fordult oldalán, azaz: a kapusikátor fölött és az elődvar egész szélességén keresztül erős és magas torony emelkedett.“ (L. azt is, mit Krieg a barbacanról könyvének 236-ik lapján mond). Az angol a barbacant az elébb adott értelemben veszi, míg az olasz e szó alatt a körfal egész terjedelmén keresztül vitt sikátort vagy járdát értett még a XII. században, mi ismét arra mutat, hogy ezen erősítési nem csak a XIII. században honosult meg a nyugaton. A középkori francia barbacannak nevezett oly kiszökő erődművet, mely átjárást védett, kaput vagy ajtót, és mely az őrségnek gyülekezetét valamely a vár előtt fekvő (de azzal kapcsolatban levő) ponton engedte, hogy az innen kirohanhasson, visszavonúlhasson, vagy pedig az ideérkező segedelmet maga részéről védhesse. A jól

¹⁾ Hochfeldeni Krieg „Gesch. d. Milit. Archit. d. früheren Mittelalters“ című 1859-ben Stuttgartban megjelent munkája 366-dik lapján következőleg szól a kettős kerítő falról: *Der Zwinger*. Schon bei den Römern haben wir eine gezinnte Brustmauer, vorwaerts einer zweiten, höheren, der eigentlichen Hauptmauer, kennen gelernt. Die eine krönte den ausseren, die andere den innern Rand des oft sehr hohen, zwischen ihnen aufgeschütteten Wallganges. In der spaeteren Zeit, wo der altrömische, zwischen zwei Mauern aufgeschüttete Wallgang durch eine einzige, aber sehr dicke Ringmauer ersetzt wurde, legte man jene vordere, niedrigere Mauer, mit dem von ihr herziehenden Graben, 40—50 Schritte weiter vorwaerts; der von beiden eingeschlossene Raum, der sich wie ein Gürtel oder wie ein zusammenhaengendes Aussehenwerk um den Hauptplatz oder um einen Theil desselben herumzog, hiess „Zwinger“ (cingulum, französisch „lice“, englisch „outer ballium“). Die erste Erwahnung und zugleich auch die ausführlichste Beschreibung des Zwingers finden wir bei Procopius (de Caesarea. De aedificiis Justiniani L. II. c. 1.), wo er von der Befestigung der Stadt Dara (bei Nisib) spricht, die Anastasius (i. J. 490—518) begonnen und Justinian vollendet hatte. Wohl der grossartigste Zwinger steht in unsren Tagen nach aufrecht, er zieht sich vor der ganzen Landseite Constantinopels hin und die Zwinger wie die dahinter liegende Hauptmauer sind beide von starken Thürmen flankirt.“

erősített városok vagy várak falai mindig rakva voltak ily barbacanokkal. — A barbacan alakja rendszeren a kör vagy félkör volt, egy vagy több a várfal görbülése által elrejtett nyílással. A táborozó sereg szokásai közzé tartozott a tábor előtt nagy barbacanokat emelni, melyek a seregek megengedték a támadás, visszavonulás, vagy védelem elrendezését ¹⁾.

E szerint a barbacan, francia értelemben, csak részben, de épen lényeges részben egyezik meg a német és angol barbaccannal. Későbbben a francia e szó alatt még a boulevardot és bastiont, a bástyát, értette.

A zólyomi barbacan, IV. T. 2. ábr. A betű, aljának három oldalán több mint nyolczlábú fal vastagságot mutat, a negyedik déli oldalán, a fal vastagsága még két lábbal nagyobb, s e fölött itt két sarkán még egy-egy erősítő tám szökik ki; a toronynak ezen és szemközti oldala a külső és belső kapunyílással van áttörve, az előbbi fölött a külső árkon keresztül vezető vonóhid volt felakasztva, melyet még Bél Mátyás látott, ma az árok fel van töltve, a vonóhid többé nem létezik, de meg van még a kapu fölött azon két lyuk, melyen keresztül vonúlt a régi hidat tartó láncz. A tornyok, de kivált a kaputornyok alsó falrészét kivéve az elkerülhetlen kapunyílást a rómaiak sem lyukasztották keresztül nagyobb nyílásokkal, hogy ilyeneken át ne jöhessen az ellenség, s ezen elrendezést a középkor is tartotta meg, hibáztak tehát a zólyomi vár kaputornyán a nyílások, valamint kifelé, úgy síkátorában is, s ha volt keskeny rés eredetileg, ez csak pár hüvelyknyi volt, melyen keresztül az íjászok lőhettek, de melyen át ember nem férhetett; sőt az akkori szokás szerint még a torony lépcsőháza sem nyílt síkátorára, hanem a vár benső udvarára, mit, mert itt későbbi átváltoztatás történt, a rajzon világosan nem lehet látni; azonban úgy tetszik, mintha a bejárás a toronyba csak az első emeletről történt, s innen vezetett lépcső, valamint a felsőbb, úgy a földszinti osztályba is. Az erősebb tornyok még felső emeletén sem volt nagyobb ablak, valamint azon három ablak is, melyet tornyunk déli oldalán látunk, mint azt alakja mutatja, csak későbbben töretett ki; de volt gyakran a barbacanok egyik oldalán ajtó, mely a szabadba nyílt, még pedig lépcső nélkül; elébe lábtötettek, ha az őrségnek a várból menekülni kellett. Ilyféle nyílás lehetett az, melyet tornyunk nyugati oldalán látunk, ilyféle ajtót látunk még ma is a selmeczi óvár kapu melletti tornyán, s mindkét épületen a nyílás a város felé nézett, melybe tehát az őrség menekülhetett, ha az ellenség a várat az ellenkező oldalról bevette. A zólyomi tornyon a nagyobb nyílás fölött a keskeny lőrések egyik példányát látjuk.

A fővédelem a tornyok felső részén volt összpontosítva; mert minél magasabb valami emelkedés annál sebesebb rohammal hull le az onnan vetett nehéz test. Itt tehát, gyámköveken, az egész torony körül járdát emeltek. A rómaiaknál a járda még nem szökött ki, hanem emelkedett a külső fal mögött ez utóbbi rovatkákkal volt ellátva, melyek épszög alatt felváltva nyílást és tömör falrészre képeztek, ez a *murus crenelatus*, *gezinnte Mauer*, *mur crénelé*, *rovatkás fal*. A francia a nyílt részt „crénaux“-nak, a tömört „merlons“-nak nevezi, a német „Zinnen“ mindkettejét jelenti. A későbbi középkor a római rovatkák

¹⁾ „*Barbacane, barbequenne*. On désignait pendant le moyen âge, par ce mot, un ouvrage de fortification avancé qui protégeait une porte ou poterne, et qui permettait à la garnison d'une forteresse de se réunir sur un point saillant à couvert, pour faire des sorties, pour protéger une retraite ou l'introduction d'un corps de secours. Une ville ou un château bien munis étaient toujours garnis de barbacanes. — La forme la plus ordinaire donnée aux barbacanes était la forme circulaire ou demi-circulaire, avec une ou plusieurs issues masquées par la courbe de l'ouvrage. Les armées qui campaient avaient besoin d'élever devant les entrées des camps de vastes barbacanes, qui permettaient aux troupes de combiner leurs mouvements d'attaque, de retraite ou de défense.“ Viollot le Duc Dictionnaire de l'archit. au mot Barbacane.

rendszerét jobban s jobban mívelte ki, egyik javítása az egész rovatkasor befedtében, másika tömör részének bő réselli keresztül törésében állott.

A kereszties hadjáratok után a nyugaton behozták a már említett, a tornyot, teteje alatt, körülvevő járdát, melyet nem csak a byzantiak, hanem Viollet-le Duc állítása szerint, már a rómaiak is ismertek ¹⁾. E járda eleinte csak fából készült, és ekkor a „Hürden“ és francziául „hourds“ nevet kapta. E járda kiszökött a rovatkákon úgy, hogy azok nyílt rése mindenütt ajtóként szolgált, melyen keresztül a fajárdába lehetett lépni. Elöl és felül deszkákkal el volt zárva, melyeken kis rések vagy lyukak az íjazást engedték, a járda alsó padozatában voltak nagyobb lyukak, melyeken át az ostromlók fejére követ dobálni, vagy forró vizet és égő szurkot lehetett önteni; ezen utóbbi használatáról a német ezen lyukakat „Pechnasen“-nek és „Giesslöcher“-nek nevezte, a francia alkalmazást eredetök miatt, „moucharabis“ és „machiculis“-nak. Későbbben az elnevezést átvitték az egész járdára, sőt nem csak a torony, hanem a körfal járdájára is. A fa járda rendesen csak az ostrom előtt rakatott, béke idejében pedig a rovatkásfal egyedül szolgált, e mögött jártak őrök a tornyok lapos tetején (Plattform) vagy annak, ha földellett bírt, és a körfalak övezőjén (Randgang). A fából készített járda az égésnek lévén kitéve, későbbben azt kőből készítették, folytonos erkély alakban, melynek falát igen erős gyámköveken emelték. A járda kőnemével sokkal gyakrabban találkozunk Német- sem mint Franciaországban; de ez utóbbiban lehetőleg kimivelték a fajárdát, a machiculis alakját és azon eszméletet, mely szerint a védelmi szereket dobálták; így észrevették, miként a járda egyes részei úgy voltak készítve, hogy rakásukat legrövidebb idő alatt és lehető csekély veszedelemmel lehetett befejezni; így a dobott kövek golyó alakban voltak előkészítve, s bírtak ugyanazon meghatározott átmé- rővel, miért az ily golyók a lyukak, szinte meghatározott nyílásához alkalmazva, csak nem minden erődnél voltak használhatók; végre igen pontosan ki volt számítva a dobott kövek nehézsége, esésöknek hatása és azon szög, mely alatt a torony netalán kiszökő ta- lapjába ütődve, s innen ellökve, az ostromlók soraiba hullottak. Mindezekről bőven szól Violet-le-Duc építészeti szótára illető szavaiban.

Zólyomi tornyunk déli oldalán is látunk teteje alatt két erős gyámkövet, mely hajdan fajárdát hordott, nyugati oldalán pedig négy lyuk van, melyből vagy hasonló gyámkő szökött ki, vagy melyen keresztül, szükség esetén, kitolták a járdát hordó fa- gerendát.

A torony teteje új.

A kapusikátor külsőleg és bensőleg volt zárható. A külső kapunyíllást bezárta a felhúzott vonóhíd, a belsőt szárnyas ajtó.

A római erődben a külső kapura következett az úgynevezett propugnaculum vagy interturrium. A római jól védett külső kapu mögött kiszökve a város vagy vár felé két torony állott, maga közt foglalván egy szabad ég alatti udvart, melyre ismét a belső kapu következett. A jól épített propugnaculum udvara valóságos kelepcevének tekinthető. A külső kapunak középkori vonóhídja helyett találjuk a rómaiaknál a hulló rácsot, melyet e célra készített eresztékbe fellehetett húzni, és leeresztése által a benyomult ellenséget elzárni a külső segedelemtől. A kelepce két oldalát képezte aztán a két torony benső fala, melynek alján, pár szűk lőrést kivéve, nyílás nem volt; de volt sok ablak és ajtónyílás felsőbb emeleten, honnan könnyű volt a benyomult ellenséget megsemmisíteni, ki a hulló rács leeresztése után nem mehetett vissza, nem térhetett ki a két oldalra, hol az iker-torony

¹⁾ Il y a tout lieu de croire que dès l'époque romaine, les hourds étaient en usage, car il est question, dans les *Commentaires* de César, d'ouvrages en bois qui sont de véritables hourds (Dict. au mot „hourds“).

tömör fala állott, és nem mehetett előre, mert ezt nem engedte a belső kapunak bezárt ajtaja vagy eltorlaszolt nyílása ¹⁾. Krieg megjegyzi, hogy a rómaiakkal hadat viselő barbárok századokon át elfogattak s megsemmisítettek a propugnaculum kelepczéjében.

A középkori barbacan a római interturriumnak, byzanti és arab minta nyomán történt különféle átalakítása, minőnek egyik nemét zólyomi tornyunk is mutat. Itt a barbacan csak egyes torony, melyet a kapu tör keresztül, s ennek síkátora annál kevesebbé tekinthető a propugnaculum kelepczének; mert meglehetősen szűk, és mert az ellenséget itt felülről nem igen lehetett megtámadni, mivel bolthajtása nincsen keresztül lyukasztva. De van itt is kelepcze a barbacanon túl; ugyanis látunk a torony mögött kezdődő és szögbe tört keskeny síkátort, mely a körudvarra vezet; ez udvar pedig csak a *G* kápolnán túl inkább tágul. E síkátort uralkodták déli oldalán a barbacan felső részei, hol ezek a körudvar felé fordulnak, keleti oldalán egy a körfalhoz támaszkodó erős épület, nyugati oldalán pedig egy elrekesztés, minőt a német „Abschnitt“-nek nevez. Az elrekesztés árokkal és fallal történt, mely nem engedte, hogy az ostromló a palota előtti tágabb udvarra rohasson; e fal mögött magasabb benső övező volt, honnan a berohant ellenséget meglehetett támadni. Képünkön tehát a torony melletti nyíl csak a mostani, nem pedig a régi utat jelenti. A szűk folyosó keleti oldalán álló építmény igen vastag falon emelkedik, teljessé tevén a kapu erősítését; a torony melletti szöglete ki van kerekítve, mi által jobban állhatott ellen az itt netalán alkalmazott törő gépek rombolásának, északi végén, több mint félkörű torony emelkedik, melynek réseiből az ostromló közeledését a körfalhoz lehetett akadályozni. Valamint az épület egész elrendezése, úgy falainak vastagsága és boltozatai is bizonyítják, hogy az egész már is az eredeti elrendezéshez és a barbacan védelmi rendszeréhez tartozik. A lakpalotát vonóhíddal lehetett összekötni ezen erős fal-melletti épülettel, s azon keresztül a barbacanba jutni, honnan nyugati oldalán látható kapunyíláson át, lábtón a városba lehetett menekülni szükség esetében. Az erős épületnek, az említett rendeltetésen kívül még azon előnye is volt, hogy első emeletéről a keskeny folyosón lent haladó ellenséget is sikeresen támadhatta meg az őrség, s ezt tehette a vonóhídról is így, hogy itt a római propugnaculum kelepczéjének módosított alakját látjuk, oly kelepczéét, melynek mind négy oldala igen jól használt az ostromlottak védelmére.

Ha, mindazáltal az ellenségnek sikerült volna ezen akadály legyőzése is, ekkor a körudvar tágabb részére kijutván, öt oldalba vehették, részint a *G* kápolnából, részint az annak szemközti épületből, továbbá maga a palotának keleti oldaláról és a várnak északkeleti tornyáról. Túlhaladván e szögleten is az ostromló ismét új kereszt tűzbe jött, melyet ráhínhettek a palota északi részéről és az annak szemközti épületből. Az utóbbi a szabad mező felé néz, hol meredekebben emelő szikla talaj teszi erősségét. Itt három vastag támat látunk felszökni, melynek elég széles felületén erkélyt vagy faállományt (Hürden) lehetett alkalmazni a netalán ezen oldalról támadó ellenség eltávolítására. Ezen épülettel is állott vonóhíddali összeköttetésben a palota, még pedig már eredetileg; mert *E* betűs előteremből az e betűs régi ajtó kifelé vezetett amaz épületnek első emeletére, de itt falazott

¹⁾ „Cavetur ne portae subjectis ignibus exurantur, propter quod sunt coriis et ferro tegendae. Sed amplius prodest, quod invenit antiquitas, ut ante (a város felé) portam addatur *propugnaculum*, in cuius ingressu ponitur cataracta (hulló rács, Fallgater), quae annulis ferreis ac funibus pendet, ut, si hostes intraverint, demissa eadem exstinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, ut accipiat foramina (öntő lyukat, Giesslöcher), per quae de superiori parte effusa aqua subjectum exstinguat incendium.“ Vegetius de re militari IV. 4. Egyébiránt ezen a kapuk fölötti fal vastagságába törött lyukak épen úgy használhattak a netalán meggyúladt hulló-rács vagy ajtó-szárny kioltására, mint az ostromlók íjak, kövek és égő szurok által eszközölt megtámadtatására is. Ilyféle nyílások nem léteznek a zólyomi barbacanban.

áthidalásnak nyoma nem találtatván, csakis vonóhidat tehetünk fel e helyen. Ha tehát a támadónak sikerült a várat mező oldaláról megmászni, a körfalnak és az említett épületek védői visszavonúlhattak a palotába ezen vonóhídon, s így az ellenség ekkor is csak a külső-, a kör-udvart bírta.

Hogy a palotába juthasson, még két szöveget kellett megkerülnie. Az észak-nyugati szögön ismét több mint félkörű torony emelkedik, a dél-nyugatin pedig az ötödik tornyot látunk. Ezen utóbbinak védő rendszere hasonlít a kaputoronyéhoz úgy, hogy kettős barbacanról szólhatunk. Ugyanis itt három egymásra következő kelepcefényt látunk, melynek mindegyike annál inkább összeszorúl, annál inkább szűkül és keskenyedik minél közelebb fekszik a palota déli oldala előtt elvonuló udvarhoz. De mind ez még nem elég; mert a torony szomszédságában a körfal is, mintegy tizenhárom öl hosszában igen nevezetesen van erősítve úgy, hogy kettős lőrészrel bír, melynek egyike az itt szűkebb udvarra, másika a várból kifelé tekint, tehát alkalmas vagy a körudvaron eddig haladt ellenséget pusztítani, vagy a körfalat ezen oldalról támadót verni vissza. Maga a szöglettorony kisebb ugyan a fő barbacannál, de sokkal nagyobb a többi három faltoronymnál. Alakja a félkör, jelenleg nem áll többé összeköttetésben a palotával, de hihető, hogy ez eredetileg másképp volt, és hogy ezen toronyból is lehetett menekülni a városba.

De miután az ellenség körútja elébe vetett mindezen akadályon győzedelmeskedett, miután az utolsó félkerék tornyon alól kijött, még akkor sem állt előtte nyitva a palotábani bejárás; mert ezelőtt, épen ezen déli oldalán árok vonult el, mit a kapu külbelletin látható két rés bizonyít, mely nem szolgálhatott egyébre, mint egy vonóhíd láncczainak fogadására, hol pedig vonóhíd van, ott alatta árkot vagy más mélyedést kell feltennünk.

Maga a palota szabályos 33 öl hosszú és 26 öl széles négyszögöt képez, melybe földszint csak egyetlen egy kapu vezet, ezt táblánk 1 ábráján látjuk. Ilyféle szabályosan erősített épület földszinti részén nincsen nagyobb ablak, s így azon ablaknyílás is, melyet e helyütt rajzunkon látunk, későbbi eredetű. De ha nincs ablak, van keskeny lőrés, minő volt már a római korszakban is. Ily épület rendesen magas levén, védelme is főleg a magasról történt, miért is a német *magasrólínek*, *Höhenvertheidigung*, nevezte.

A körfalak ostrombiztos (sturmfrei) magassága 35 lábon felül kezdődik; mert ily magasságig érő ostromlási lábtót még kezelhetni, de e magasságon túl a lábtó már külön gépezetet kíván, mely által felállítható és az ostromlott falhoz erősíthető legyen; használtak ugyanis a középkorban többféle ily gépezetet (l. V. l. D. szótárának „engine“ szavát); de daczára minden lángelműségnek, melylyel ez feltaláltatott, alkalmazási nehézsége annyival inkább növekedett, minél magasabb volt az ostromlott fal; másrészt a gépezet költséges levén, és kezelésére sok embert kívánván, csak kevés ily gépes lábtót használhattak; miért is előnyös volt az erődési munkát általán minél magasabbra emelni, mit másrészt azon nehézség is kívánt, mely az ostromló fatornyok készítésénél is nőtön nőtt azoknak növekedő magasságával, végre a nyíl is elveszté hatását, minél magasabb pontra kellett annak felérni. Ellenben a dobott szerek, a kő, égő szurok, víz stb., annál hatályosabb, minél nagyobb magasságról esik le.

Mindezek okáért látjuk a zólyomi palotánál is, hogy ezt időfolytával előnyösen magasabbra emelték. Ugyanis eredetileg annak magassága a még látható korona párkányzat táján végződött, eddig érhetek első rovatkái, eddig emelkedhetett fajárdája is; azonban későbben még vagy két ölet adtak e magassághoz; a fal itt újabb, mit két körülmény bizonyít: t. i. túlterjedése a szorgalmasan és szabályosan készített korona párkányzaton, és pongyolább elhamarkodott szerkezete. Ezen túl emelkedő fal alján látjuk ama lyukakat, melyekből kitolattak a kiszökő fajárdát hordó gerendák, s melyek annak hajdani

használata mellett tanuskodnak, bár e fajárda maga, mert csak fából készült, egészen elveszett.

A palota négy sarkán egy-egy erkélyt látunk, melyet tornyocskának azért nem nevezhetünk, mert nem alant, hanem csak a második emelet magasságán veszi kezdetét, nagy kiszökő gyámköve fölött van három emelete, úgy, hogy első emelete a palota másodikának, másodika harmadikának felel meg, harmadika pedig a palotán túl emelkedett eredetileg, és csak a palota felebb emelésével egy színvonalra jött a fajárda mögötti újabb fallal, melyen túl csak csörök teteje emelkedik. Ily sark-erkélyt, akár a fő épület, akár egy nálánál nagyobb torony, vagy a körfal valamely szögén állott, vagy az utóbbi folytonos vonalán csak szökött ki a francia „échaguette“- vagy „bretèche“-nek hija; azonban az előbbi szó inkább fér sark-erkélyünkre; mert az échaguette, régi francia íróknál inkább, mint kőanyagból készített említetik, míg a bretèchenek építészeti anyaga a fa és azért ez sokszor csakis ideiglenesen, ostrom alkalmával emeltetik, itt ilyenkor egész torony alakban is jelenik meg. Az échaguette szó a középkorban őrállót jelentett, s a személytől vitetett át az általa elfoglalt helyiségre. Eredetileg tehát őrállomás volt, s csak későbbben rendeztetett el védelmi műnek, midőn t. i. ki lett tágítva, több emeletre emelve és lőréssel és öntőlyukakkal ellátva; mi mind csak a XIV. század felé történt, melynek folytán az erkélyek a körfal vonalán alkalmaztatván, és felváltva a régebben itt sűrűen emelt egész tornyokkal egy új erősítési rendszer részévé lettek ¹⁾. A sark-erkélyek, kivált hazánkban igen sokáig maradtak használatba, az erősített várlakoknál és nem erősített kastélyoknál, amott mint védelmi művek, itt díszként és az azokban élvezhető tágabb kilátás miatt. Zólyom várának sark-erkélyei egész alkotásukkal a védelmi célú árulják el, midőn nem lévén nagyobb ablaknyílások, itt tágabb kilátásról nem lehet szó, hanem van szó a palota falainak védelméről, melyet lőréseiből a támadó ellen lehetett intézni úgy, hogy ez magas helyről vétetett keresztűzbe. Az ellenség rohama a palota déli oldalán a kapura levén irányozva, s így nem tartózkodván a sark-erkélyek alatt, aljukon az öntőlyukak szükségtelenek voltak, s azért ilyenek nincsenek alkalmazva.

Tekintsük most a palota négy falait erősítési vóltában. Már a római elv is azt tartotta, hogy a védfalak, ha bár azok mögött lakhelyiségek is léteztek, minél kevesebb és minél szűkebb résekkel legyenek áttörve, kivált külső oldalukon, mire az ellenség támadása volt irányozva. Ezen elvet a középkor átvette egész terjedelmében a rómaiaktól, s ezért a zólyomi vár földszinti csak nem valamennyi külső ablakait újabbaknak kell tekintenünk. Képünkön (l. Arch. Közl. IV. köt. I. füz. 2 ábra) e tekintetben eredeti voltát legjobban tartotta meg a palota nyugati oldala, melynek földszinti helyiségeiben nincsen

¹⁾ „Échaguette, au moyenâge, désignait la sentinelle. Pendant les XIVe, XV & XVIe siècles, dans le nord de la France, les petites loges destinées aux sentinelles, sur les tours & les courtines, sont appelées indifféremment *garites*, *escharguettes*, *piounelles*, *esgarittes*, *maisoncelles*, *centinelles* ou *sentinelles*, *hobettes*. Ainsi le poste prend le nom de la qualité de ceux qu'il reuferme. — La leçon eschargaite est préférable (à échaguette), parceque ce mot est formé de *scara*, interprété dans les monuments du VIIIe siècle par *turma*, acies, & de *Wachte*, garde. *Scaraguayta*. — Jusqu' au XIVe siècle, les échaguettes flanquantes posées sur les courtines ne sont que des accidents & ne se rattachent pas à un système général défensif; tandis qu' à dater de cette époque, nous voyons les échaguettes adoptées régulièrement, soit pour suppléer aux tours, soit pour défendre les courtines entre deux tours.“ V. l. D. Dict. de l'arch. au mot échaguette. A francia nyelvnek roppant sok technikai szava maradt fen a középkorból, az erősítés minden nemének kifejezésére. E bőség, egyrészt igaz nehezíti a régi írók megértését, mert ezek a szó alkalmazását nem igen mérlegelik, de másrészt ugyan e bőség arra utal, hogy töméntelen erősítési részletnek, ha nem szülőföldjét, legalább fejlesztő hazáját épen Franciaországban kell keresnünk, mit egyébiránt a hűbériség itt legrendszeresebben történt fejlődésének s azon sok háborúskodásnak is kell tulajdonítanunk, mely majd a király a nemesek és városok közt, majd a normannok és angolok ellen folyt le.

kifelé nyitott ablak. Ezen 2-dik ábra, egészen csak az első emelet alaptervét adja, s ezért az *F F* helyiségben látható négy ablak a teremé, nem pedig a földszinti emeleté, mely a felsőbb alatt pontozott vonásokkal van adva, földszint a kereszt és donga boltos kamrák világításukat csak is az udvartól veszik s azért még ma is igen homályosak, sőt a donga-boltosokat sötéteknek kell mondanunk. Ezen okból a várak földszinti helyiségét, vagy fegyver és élelmi táraknál, vagy a zsóldosok és védők laktanyáikká használták, mivel az utóbbiak szolgálatbani nem alkalmazásuk alatt, vagy az udvaron, vagy esős időben az első emelet folyosója alatt levő síkátorban tartózkodhattak, s a kamrákban csak háltak. E kamrák külső falának felületén támaszok szöknek fel nem annyira a fal erősítésére, mint sem hogy tetejőken erkélyeket hordozzanak, melyekről az udvar ezen részén haladó ellenséget támadni lehetett. E támaszok nincsenek felvéve rajzunkban, hármának helye az első emelet termének ablakköze.

De ha a földszinti emelet, tömör falaival, inkább szenvedő védelmet helyezett a támadó elébe, és csakis gyér lőréséből engedte meg a tetteges ótalmat, volt mégis egy pontja, melyet lehetőleg erősen és tettegesen kellett védeni; mert ez volt a falnak leggyöngébb pontja, értjük a kaput, minek tág nyílása elkerülhetlen vala. Nézzük már most, hogyan volt védve a zólyomi vár kapuja. Kivülről körül vették nagyobb, keményebb és szorgalmasabban faragott kővel, melyen a rontógépek kevésbé valának képesek csorbát ejteni; ezen benső nyomott csúcsíves béllettel azonban nem elégedtek meg, hanem hogy azt még erősbbe tegyék, körülvették épszögű külső béllettel is, melybe kivágták a két láncnak szolgáló lyukat, a láncz segítségével lehetett aztán leereszteni vagy felhúzni a kapu előtti árok vagy mélységnek megfelelő vonóhidat, mely felhúzva egészen bezárta a kaput és kitöltötte a külső épszögi béllettel bekerített mezőt. Ezen erősséggel egyébiránt még nem elégedtek meg, hanem épen a kapu közepe fölött alkalmaztak a második emeleten oly erkélyt, melynek kiszökése alján öntőlyukak (*Giesslöcher*, *Pechnasen*, *mâchiculis* vagy *moucharabis*¹⁾ voltak törve. Ezen erkély nem létezik többé ugyan, hanem valamint az ahhoz vezető nyílásnak feltűnő nagysága és leereszkedése az emelet padozatáig, úgy pontos elhelyezése a kapu fölött az erkélynek egykori létét bizonyítja. A nyílás alatt gyámkő nyomait nem lehet észrevenni, s ezért azt kell tartanunk, hogy az erkély csak fából volt készítve. Az itt levő kiszökés a kapuelőtti tért függőleges irányban védelmezte, de vannak még más erkélyek nyomai, melyekből a kapu ótalma oldaláról is történhetett. Ugyanis két az előbbivel hasonló nagyságú nyílást még veszünk észre a közép-erkély jobb oldalán, az egyiket a második, a másodikat a palota első emeletén, mindkettő jelenleg be van falazva ugyan, hanem régi béllete s így feltűnő nagysága mégis látható. A befalazásba ablaknyílást törtek, a második emeleten kisebbet, az elsőn nagyobbat.

¹⁾ Krieg a moucharabist megkülönbözi a mâchiculistól. „Die Bestreichung war entweder eine *Seitenbestreichung*, aus den Scharten in den beiden Flanken des Erkers, oder eine *vertikale*, durch eine Oeffnung in dessen Fussboden, zwischen den Tragsteinen, zum Herabgiessen siedenden Wassers, brennenden Pechs u. s. w. („*Pechnasen*, *Muruharabis*“). Es war nur eine einfache Anwendung des Erkers, wenn man denselben hinauf, in die Höhe des oberen Mauerganges oder der Plattform rückte, und zwar nicht nur auf kürzere Strecken, sondern auf den ganzen Umfang ausdehnte, auf diese Weise die gezinnte Brustmauer einige Fuss über die unterhalb gelegene äussere Mauerflucht vortreten liess und durch Oeffnungen im Fussboden die vertikale Bestreichung ermöglichte. So entstanden jene unmittelbar auf einem, über die Tragsteine gelegten, horizontalen Sturz oder auf den darüber gesprengten Bogen, vortretenden, gezinnten Brustwehren, und die mit einem Dache bedeckten „*Umgaenge*“, mit ihren Giesslöchern im Fussboden (*Machicolamentum*, *Mâchiculis*) Militaer Archit. p. 367. A különböztetés túlfinom; mert a körfal övezetének öntőlyuka csakis olyan, mint az egyes erkélyé, mihez hozzá járúl, mi fentebb már érintve volt, hogy a lyukak, kivált Franciaországban, különböző várakban is egyaránt nagyok; mert így a másutt készített kögömböt is lehetett használni.

A második és harmadik emelet ablakai régiebbek az első emeletinél, mely utóbbiak legfeljebb Mátyás korából származhatnak, e korig tehát az ótalom inkább a magasabb emeletekből történt, semmint az elsőből, így a második emelet ablakai alatt több lőrést is látnunk; azonban védelemül méginkább szolgált a korona párkányzat fölötti fasíkátor, az úgynevezett Hürdenek, melyekből a támadó fejére ledobott tárgyak nagy esési magasságuk miatt leghatalmasabban működtek.

A külső kapu-ótalom elősorolt részletének bősége és számos volta magyarázza, miért nem gondoskodtak síkátorának *C* jobb erősítéséről, mert itt a belső ajtó faszárnyán kívül más védelmi szernek alkalmazása nyomaival nem találkozunk úgy, hogy e síkátort inkább építészeti jeles tagozásának oldaláról kell tekintenünk.

Keresztül törvén az ellenség a kapusíkátoron, magát a 18 öl hosszú és 11 1/2 öl széles szabad középpudvarban találta; de a palota még most sem volt bevéve, s innen is kellett még az első emeletet ostromolni; mert ehhez, a többi új levén, csak egyetlen egy lépcső vezetett. E lépcsőhöz az ostromló csak akkor érhetett, miután áthatolt az udvar egész szélességén a *D* pontig, mely alatt ajtó vezetett az *E* betűs előcsarnokba. Az udvaron keresztül tett egész útján a támadó ki volt téve a felsőbb emeletek bensejének előtti szabad folyosóján egybegyűlt védők nyilainak és más reá dobott súlyos védelmi eszközöknek, és, ha a bejött tömeg kisebb volt, még oly oldalrohamnak is, melyet ily esetben, az *F* és *F* alatti erős kamrákból reá törő védők is tehettek, s őt még itt is elvághatták; sőt feltehetni, hogy eredetileg még egy az *F* előcsarnok körüli folyosóról is védték a *b* ponton látható elég szűk ajtót, mely a fal vastagságában felfutó lépcsőhöz vezetett.

Igen nevezetes egy a palota északnyugati sarkán erős falakkal ellátott négyeges alapzat, melynek oldala csaknem hat ölet mér, hasonló toronyféle építmény a palotának délnyugati sarkán is áll, de itt az erősebb fal csak földszinti, az első emeleten pedig nem különbözik vastagsága a szomszéd falakétól, míg az előbbi toronyféle alkotás falai vastagságát megtartja az első emeleten is, még pedig nem csak azon falét, melyet a várnak egyetlen egy földszinti eredeti lépcsője épszögben tör keresztül, hanem azét is, melynek nagyobb vastagságát semmi lépcsőház nem kívánta. Hogy e toronyféle alapzatot megmagyarázhassuk, szükséges a donjont legalább fővonásaiban tekinteni.

Viollet-le-Duc szótárának „Donjon“ szava kezdetén a következőket olvassuk: „*Donjon, dongun, doignon, dangon* ¹⁾). A donjon lényegesen a hűbériség korának tulajdona;

¹⁾ Angolul dungeon, dounjoun, donjon, doungeowne; németül Berichfrit és Burgfried; latinul és olaszul belfredus, bitifredus, berfredus, miből a francia beffroy származott. Krieg szerint a donjon létezett ugyan már a normannok Franciaországban letelepedésük előtt is, de a régiebb időkben csakis mint czölöppel és árokkal körülvett és fából készített csekély kiterjedésű laktorny, melyet a normannok későbbben nevezetesen tökéletesítettek. „Die Normannen konnten bei ihrer Einwanderung, obgleich sie schon im IX. Jahrhundert Rollthürme, Wurfmaschinen u. s. w. gebaut, keine ihnen ureigenthümliche Burgenform mitbringen. In Frankreich fanden sie deren zwei, beides Nachahmungen römischer Vorbilder, und zwar die erste eine Nachahmung der römischen, von Thürmen flankirten Umfassungen; die andere, jene der römischen Praetorien. Die Burgen dieser letzten Art, als *hölzerne Wohnthürme* am meisten verbreitet, kleinen Besatzungen angemessen, diese auf das Vollkommenste deckend überall, selbst in Mitte der Staedte, verwendbar, einfach und leicht zu construiren, musste den neuen Ankömmlingen, die über das Land zerstreut, der übrigen Bevölkerung feindlich oder doch fremd gegenüberstanden, sich als die zweckmaessigste darstellen. Diese *Wohnthürme*, von den Normannen in der ihnen eigenthümlichen Weise verbessert und sehr bald in massivem Mauerwerk ausgeführt, wurden die Grundformen normannischer Burgen und erhalten jetzt erst den Namen des „Donjons“, von bisher nicht nachgewiesener etymologischer Wurzel. — Die Verbesserungen der Normannen bestanden darin: erstens dass der in der Mitte des von der Ringmauer umschlossenen Hofes (ballium, bassecour) auf einer, oft künstlichen, Erhöhung stehende, zum Wohnen eingerichtete Thurm, mit seinen unten 10 bis 12' dicken Mauern naeher an die Ringmauer gerückt wurde. — Zweitens: dass der Donjon, schon wegen seines massiven Mauerwerkes,

ez többé nem a római várna, ez többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erődeinek utolsó védhelye. A donjon uralkodik a kastélyon, de uralkodik azon túl is, és független a középkori erőd területétől, mindig bírván külön kijárással a vidékre. S ez jellemzi lényegesen a donjont, megkülönböztetvén ezt tornyától. Donjon nélkül nincs hűbéri kastély, mint nem volt ezelőtt erősített város erőd nélkül, mint nincs napjainkban vár citadella nélkül. Minden jó citadella kellékei közé tartozik, hogy uralkodjék a városon és hogy mindamellett független maradjon védjeitől.“

„A középkorban ugyanez vala az eset a kastélyra nézve, és a donjon annak szolgált, mint ez szolgált a városnak. A középkor őrsegei többet bírtak egy véddel mint a mieink: kiűzetvén a városból, a kastélyba menekülhettek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza¹⁾: végre, ha a donjon is veszélyeztetve volt: kimehettek rejtett ajtón a szabadba, vagy keresztül törhettek merész vitézséggel éjjel az ellenség sánczain. A donjon ezen elrendezésének czélja azonban nem csak a védelem vagy a menekülés volt, hanem egyenesen a hűbériség elvéből származott. Az úr, bármily hatalmas volt is, hatalmát csak hűbéresei után bírta. Ezek, veszedelem alkalmával, az úr felszólítására tartoztak összeseregleni, szükség esetében vele a várba zárkozni s azt védeni; azonban történt, hogy ezen emberek, ide s tova, nem valának a leghűbbek. Sokszor az ellenség őket megvesztegette, s ekkor a fő úrnak nem volt más menekvőhelye mint a donjon, melybe zárkozott saját embereivel, így utolsó menedékként fennmaradt még mindig vagy a végvédelem, vagy az alkalmi megfutas, vagy a capitulatio.“

„A hűbér korában tehát a bizalmatlanság végtelenül halmazá a védeszközöket, még pedig nem csak a nyílt ellenség, hanem a tulajdon őrség ellenében is. S ezért az akkori erődök tanulmányozása roppant érdekléssel bír; mert a bizalmatlanság élesíti az ember esztét. És valóban, ha találunk is egymáshoz hasonló középkori várat, ellenben a donjonok véghetlen különbséget mutatnak, mind fogamzásukra, mint védelmi részleteikre nézve. A főuraknak, kik minden pillanatban tarthattak megtámadástól, szükségképen arról kellett gondoskodniok, hogy ha szomszédjuk megtámadja, saját védudójával ne találkozzék a megtámadottnál. Mindenki tehát azon törte fejét, hogy ellenségét, ki talán csak imént

nicht mehr auf einen künstlich aufgeschütteten Hügel, sondern auf felsigen Boden zu stehen kam, um vor dem Untergraben geschützt zu sein, dem gefaehrlichsten Angriffsmittel, denn Wurfzeug und Sturmbock richteten bei solchen Massen nur wenig aus. — Die dritte Verbesserung bestand endlich darin, dass man dem aeusseren Fuss der Ringmauer des Donjon nicht nur mit einem tiefen und breiten Graben umzog und dessen aeusseren Rand mit einem pallisadirten Walle versah, sondern auch, dass man solche Graeben und Erdwaele, wenn das Terrain und die voraussichtliche Stärke der Besatzung solches gestattete, mehrfach, einen vor den andern legte, der sich an den rückwaertigen anschloss, und auf diese Weise eine Reihe vorliegender Abschnitte schuf, deren innersten Kern der Donjon mit seiner Ringmauer bildete. — Wie kein Werk der früheren oder der spaeteren Zeit, war der Donjon, im Vergleich mit den damaligen Angriffsmitteln, eines nachhaltigen, passiven Widerstands faehig. Wie die Römer ihre Castelle, so haben die Normannen ihre Donjons überall als ihre zuverlaessigsten Spuren zurückgelassen, und zwar nicht nur dort wo sie geherrscht, in der Normandie, im Maine, Anjou, Poitu u. s. w. in Sicilien, Unteritalien, in England, sondern auch in den benachbarten Laendern des östlichen Frankreich, in Franzien, in der Champagne, in Burgund, ja sogar im deutschen Theile dieses letzteren, in Kleinburgund. Im eigentlichen Deutschland werden keine gefunden.“ Militaer Archit. p. 331. 332. und. 333.

¹⁾ Itt V. I. D. ellenkezésbe jön fentebbi nézetével, mely szerint a donjon „többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erődeinek utolsó védhelye“: mert ilyen volt a donjon használata egész korszakában, tehát még a XIII. XIV. sőt még a XV. században is, mint a szerzőnk czikke folytán idézett és lerajzolt donjon példányok bizonyítják. Egyébiránt ilyen ellenkezések az előbbi és későbbi helyek és állítások közt elkerülhetlenek a szótár-íróknál, mert ezek egyes tárgyaikat nem rendszerileg és egymással összefüggésben, hanem külön-külön és a legkülönbözőbb oldalról, sokszor mint ezt a percz sugallja, szokták tekinteni.

volt barátja, tévutakra vezesse; s azért ha valamely nagy úr vendéget fogadott, lett légyen barátja is, mindig azon volt, hogy azt elkülönözött épületben helyezhesse, fogadja, p. o. a nagy teremben, a nők helyiségeiben, de soha, vagy igen ritkán vezette a donjonba, mely béke idején zárva volt, és még a barátsági jelek kicserélése pillanatában is fenyegetőzött. Béke idején a donjonba voltak zárva: kincs, fegyver és a család levéltára, de az úr maga nem lakott abban; nejével és gyermekeivel csak akkor ment oda, ha várórséget kellett parancsolnia a kastélyba; de midőn magában ott nem lakhatott, és magát ott nem védhette, körülvette magát ilyenkor több vagy kevesebb zsoldossal, kik vele együtt a donjonba zárkoztak. Innen őrködött aztán nagy figyelemmel a külső őrségen és a vidéken (mert a donjon mindig az erődnek leggyengébb oldalán emelkedik). Az úr és hívei szemmel tarták a hűbéresek és embereikből álló várórséget, és mivel minden perczen a donjon őrsége kironthatott titkos utakon, amazoknak félniök kellett, s ezt annál inkább, mert a védeszközöket nem ismerték, melyeknek látszatát mindinkább nagyítani az úr különös érdekében állott. Katonai építész nehezen találанд szebb tanulmányt, mint a donjonokét, miknek némelyike a lángeszű előrelátásnak legfényesebb tanúságát mutatja.“

Krieg megjegyzése szerint (l. Milit. Archit. 333 l.) Németországban a valóságos donjon nem honosult meg a középkorban; s mivel régi építészetünket leginkább Németországból vettük; továbbá, mivel a hűbériség rendszere nálunk teljesen nem fejlődött ki. és Viollet-le-Duc véleménye nyomán a donjon épen a hűbériség jellege, következnek: hogy hazánkban sem kereshetünk donjont. Azonban e feltevést nem igazolja még váraink csekély eddigi ismerete sem, mert már ez is mutat valóságos donjont: p. Visegrádon a hamsan úgynevezett Salamontornyában, Vajda-Hunyadon, Szalánczon Kassa mellett, több Szala és Nógrádmegyei várakban s egyebütt. Ezen egyetlen egy körülmény is mutatja, hogy kivált a XIV. századból reánk maradt várak romjaiban francia befolyást kell keresnünk, mi az által is van igazolva, hogy a donjon, mint kiválólag norman építmény, déli Olaszországban e nemzet uralkodása alatt terjedt el, és miután Robert Károly királyunk Olaszországnak e részéből jött hazánkba, hogy alatta fejlődött leginkább a hűbériség rendszere s hogy ő építé fel leginkább Visegrád azon részét, melynek romjai még fenállanak. Valamint tehát a fehérvári királyi és állami templom a magyarországi templomok mintájává vált s így azok élén áll, úgy a visegrádi királyi vár is legtöbb váraink élén áll, adván lendületet azoknak építésére és szolgálván mintául.

Ha már most a fentebb érintett zólyomi toronyféle épületet ama mértékkel mérjük, melyet V. l. D. és Krieg jellemzéséből nyertünk, azt valóságos donjonnak nem mondhatjuk ugyan, hanem találunk mégis sok jelleget, melylyel tornyunk megközelíti a donjon természetét. Ugyanis e torony a kisebb donjonok kiterjedésével, környezeteinél sokkal vastagabb fallal s e fal vastagságba rejtett lépcsővel (melyet tehát erősen ótalmaz) bír, továbbá a körfal közel állásánál és annál fogva, hogy a várpalota leggyöngébb pontján emelkedik, s hogy az ellenség támadásának elébe helyezett utolsó erős pontot képezi, a tornyot végmenedék helyül tekinthetni; másrészt építményünket valóságos donjonnak nem mondhatjuk, mert nincsen kellőleg elszigetelve a többi épülettől, mert magasságával nem emelkedik túl azon (mely körülmény azonban be nem fejezett voltából is magyarázható), továbbá: mert a szomszéd sarkon is hasonló tornyot akartak emelni, (mit annak ugyan akkora vastag falai bizonyítanak), végre, mert laktoronynak nem használható. Mindezek következtében oly torony van előttünk, mely közepett áll a valóságos donjon és a rendes váratorony közt, és mely társával együtt soha sem épült fel úgy, mint volt tervezve eredetileg, s ezért is rajzunkon nem elég világos a lépcsőnek elrendezése sem, s nem világos, vajjon e lépcső nem vezetett-e oly nyíláshoz, melyen át vonóhídon a körfalakra lehetett menni?

Miután Zólyom várpalotájának erősítéseit részleteztem, legyen szabad a mondatokat röviden még egyszer összefoglalni. A várnak városoldalát, nem bírván semmi természetes erősséggel, védelmezték árokkal, kettős körfallal (Zwinger), és két erősebb toronynyal, egyikében (a dél-keletiben) volt az egyetlen bejárás a várpalota külső udvarába; ha az ellenség e bejárást bevette, a küludvarnak mind négy oldalát megkellett kerülni, mielőtt az erősített palota kapujához érhetett; ezen útján ki volt téve 1-ször egy igen keskeny folyosón négy oldalról megtámadásnak, a kaputorony felső emeletéről hátul, oldalt az elrekesztés faláról és a küludvar keleti részén álló erős épületről, elől pedig azon hídról, mely a palota első emeletéből ugyanezen épület első emeletébe vezetett. Legyőzvé ezen akadályokat, a védők ismét a palota kápolnájából és keleti oldaláról, úgyszintén a körfalról támadhattak; e nehézségen is túlesvén az ellenség, a küludvar északi részéhez ért, hol új szoros állott elébe, s innét hármás védelem a palotából, az azzal szemközt fekvő erős épületből, és mindketteje első emeletét összekötő hídról. Átesvén e veszélyen is a támadó, és elérkezvén a küludvar keleti részébe, itt újra két körfal toronynyal és három kelepczével találkozott. Mindezen, igen számos akadályokat legyőzvé, és a küludvar déli részét elfoglalván, hátra marad még magának a palotának elfoglalása, melybe ugyanis csak egyetlen egy kapu és semmi más földszinti nyílás nem vezetett. De ezen kapu erősen volt védve árokkal, vonóhíddal, a kapufölötti erkélyek lőréseivel s öntőlyukaival, végre a sarkerkélyekből és a magas fafolyosó (Hürden) védjével úgy, hogy a nehézség itt ismét s újra kezdődött. Azonban keresztül esvén még ezen akadályon is, és elérvén a palota benső udvarát, még itt is kellett küzdenie az udvar első emelete szabad folyosóján felállított védők ellen, és csakis akkor közelített végcéljához, miután bevette a palota észak-nyugati sarkán álló torony alját s felhatolhatott annak falvastagságában elrendezett lépcsőn. Ekkor már a védőknek kellett menekülniök, mit azonban könnyen tehettek; mert még most is négy különféle út volt rendelkezésükre: ugyanis a szabadba menekülhettek a torony nyugati oldaláról a körfalra leeresztett vonóhídon, vagy az E előcsarnok ajtaján átmenvén a körfal északi részéhez támaszkodó épületbe; vagy menekültek a városba, midőn t. i. részint a folyosón, részint a lakszobák és a kápolnán keresztül eljutottak a körfal keleti részéhez csatlakozó épületbe s innen a kaputoronyba s onnan a városba, vagy részint ismét a szabad folyosón, részint a díszteremen keresztül hatva, elérték a körfal dél-nyugati sarkán álló tornyot, melyből leereszkedhettek a városba.

A felsorolt sok támadási nehézség és védelmi könnyűség okából, úgyszintén a négyes menekülés miatt a várpalota elrendezését céljának igen is megfelelőnek, az erősséget maga nemében és idejében erősnek mondhatjuk; valamint másrészt áll, hogy mindezen előny elenyészik napjaink tüzésége előtt.

A főerősítésen kívül a dél-nyugati szöglettorony összeköttetésben van egy terjedelmes sáncz és falból álló erősítési külművel (fort detaché), melyet *kopasz bástyának* neveznek, s mely egészen rommá lett. Ezt valószínűleg csak a XVI. században építették, midőn Zólyom vára a török elleni végvárak sorába lett helyezve. Későbbi eredete és az ágyútűz ellen szánt elrendezése e külművet vizsgálatunk körén kívül helyezik.

Ifjabb Kubínyi Ferencz a várpalota építészeti részét bővebben taglalván, — itt pár megjegyzésre, illetőleg hozzáadásokra szorítkozhatok.

A várpalotának legrégebbi még eredeti állapotában reánk maradt része, a kapusíkátor és azon kamrák, melyek nyugati oldalán a földszinti folyosóra nyílnak. A kapusíkátor mindkét fala előtt kőlóca vonúl el, s e lóca fölött lóheralaku koronamű emelkedik

gyámköveken; mind a gyámkő, mind a lóhere csinos faragásu és tetsző aránya a csúcs-íves styl legjobb idejét árulja el; a lóher-korona művet egyenvonalú párkányzat veszi körül. Mindezen faragványok tömörsége, az erősítésnek, melyet díszitnek, szellemében van felfogva. A síkátor donga bolttal van fedve, melyen régi festvények láthatók. Közepén körben az üdvözítő mellképe, feje körül a keresztés nimbus, egyik kezében a golyó, uralkodásának jele, másikat áldásra emeli. A falkép annyira elrongálva van ugyan, hogy a körirat többé nem olvasható, de az alakot egészében mégis megismerhetni. A körkereten kívül az egész dongaboltozat növénydíszszel van megrakva, melynek alakja, elrendezése és festése máris a renaissance modort árulja el, és sok tekintetben hasonlít a selmeczi ó-vár festvényeihez; ez utóbbiakkal akkor rakatott meg a még teljesen el nem készült templom, midőn 1559 körül, annak eredeti rendeltetését megváltoztatván, ezt erőddé alakították át.

A beludvart körülfogó első emeleti folyosó, részint igen erős és sűrűen elhelyezett gyámkövön, részint oszlopon nyugszik, mindketteje még az eredeti. A régi oszlopok sorozata boltozott arkadokat képez, melyek mögött a palota nyugati földszinti részén, sajátos kettős kamrák terjednek el; igen erős gerinczes boltozatuk szembetűnőleg hasonlít több analog kamrához, mely a sz. benedeki zárda templomának déli oldala és a kolostor nagy kereszt folyosója közt vonúl el. Mindkettejében a gerinczek nevezetes vastagságuk, végük lapos és nem igen széles, de innen kanyarvonallal vastagodnak a boltsüveg felé futásukban; a gerinczek keresztező pontján mindenütt nagy zárkó látható.

A felsorolt építészeti részletnél újabb az, melyet átalán a palota első emeletén látunk, s e kívül még földszint a későbbi ablak kitörései és bélétei, valamint a kápolnába vezető kapubélet is. Az ablakok kettős kőkeresztjei ugyanazon időben készültek, itt tehát nagy változtatás történt. Ugyanezen időtáján látták el mostani béléttükkel a különféle ajtókat is; u. m. a nagy teremét, mely az E előcsarnokból a) helyen a hajdani díszterembe vezetett, s melynek rajzát láthatni az Arch. Közl. IV. köt. I. füzet I. tábláján 3. sz. alatt. Kevesebb díszesek, hanem az előbbivel mégis egykorúak az E előcsarnok b, c, d, e betű alatti kisebb ajtai. Gazdagabb megint és nagyobb, de egyszersmind stylje elkorcsosodásában tovább előhaladt is az utóbbiaknál a várpalota délkeleti szögében fekvő G kettős kápolnának földszinti és elsőemeleti kapuja. Hogy e kápolna — mely kivéve a két kapubéletet teljesen át van alakítva egyetlen egy kápolnára — hajdan kettős volt: bizonyítja épen e két egymás fölötti kapubélet; alsó osztálya az őrségnek és szolgálóknak, felseje az uraságnak szolgált. A kettős kápolnát még Bél Mátyás látta a múlt század elején, arról a következőt megjegyezvén: „Ad orientem sacellum est, cultui destinatum divino, quod per rupto pavimento, & cum imae partis fano conjunctum, augustam refert aedem. Nempe superioris aedis partem, quoties sacra fiebant, rex, cum comitatu sibi familiari occupans; cum infra residuum aulae vulgus, consideret.“ E szerint tehát a két kápolna osztály a felsőnek padozatába s az alsónak boltozatába tört nyílás által egymással közlekedett, s ha a misét fent olvasták, ezt lent is hallani lehetett.

A kettős kápolna másutt ritkán fordul elő, vagy legalább ritkábban maradt fen, ellenben mi annak bőségében vagyunk; mert nálunk ilyent az egész középkoron át építettek nem csak várak, hanem városokban is. A külföldön a kettős kápolnát nem használják a XIII. század felinél innen. E kápolnák *várkápolnák*, mely esetben vagy az alsó és felső osztály közt, mint Zólyomban, közvetlen összeköttetés létezik, vagy a két kápolna el van különítve egymástól, s ekkor két osztályában külön isteni tisztelet tartatik, vagy végre az alsó kápolna csak temetőhely, melybe az uricsalád holtjait teszik le. A kettős kápolna ezen első neméhez sorolhatjuk a püspöki palota kápolnáját is, melynek felső osztályában a püspök végezte ajtatosságát. Ily imolának csak két példánya maradt fen Ma-

gyarországon, t. i. a veszprémi úgynevezett Gisela kápolna, és a győri püspöki palotának kápolnája. A veszpréminek csak alsó, a győrinek csak felső része van restaurálva. A kettős kápolna második neme az, mely vagy *parochialis* vagy *zárdatemplomhoz van csatolva*; az elsőnek példányát látjuk a csütörtökiben a Szepességen, a másodikét sz. János kápolnájában, mely a pozsoni ferencziek temploma mellé építtetett. Harmadik neme a kettős kápolnának a *temetői kápolna*, mely elszigetelt állást foglal el a temetőben; felső osztályában olvastatik a halotti mise, alsó dísztelen osztályába teszik el a temető sírjaiból kiásott csontokat, miért is az egésztest csontháznak, Beinhaus, Karner, nevezik. Ily kettős kápolna fennmaradt nálunk Szokolczán, Körmöczön, Selmeczen, Kassán és másutt.

Sokkal későbbi az ablak és ajtók bélletének újításánál azon tatarozás, mely az első emelet folyosója észak-nyugati szögletét nagyította és az FF dísztermet famennyezetével látta el. E famennyezetten több német császárnak igen rossz arczképei láthatók. Egykoru lehet ezen tatarozással a palota külső falának a régi párkányzaton tülelmedése is; ámbár ez szükségleti munka lévén, pongyolaságáról következtetést újabb korára biztosan nem vonhatni.

A fentebbiek szerint jólehet bizonyos, hogy már IV. Béla is sokszor és hosszabban időzött Zólyomban, a király építkezésének biztos nyomait a mai várban többé nem találhatni, hacsak ide az alapzatot vagy a minden építészeti tagozat nélküli pusztá falat számítani nem akarjuk.

A várpalotának legrégebbi építészeti részei, stülök után itélve: a lakház kapuja, az udvari folyosó gyámjai és a nyugati földszinti kamrák; e három rész a magyarországi csúcsíves styl virágzásának szüleménye; melylyel ama hagyomány is megegyezik, miszerint Lajos király emelte a várat, s ezt ifj. K. F. is e szavakkal erősíti: „Neki, t. i. Lajosnak, tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesebb kiépítése“, mi úgy egészítendő ki, hogy a várnak egész elrendezése nem előbbi a XIV. századnál; ha tehát volt régibb vár e helyen, ennek másképen kellett alkotva lennie, alkalmasint kisebb volt.

A legközelebbi újítást Mátyás királyunknak és fiának tulajdoníthatjuk; azok korára mutatnak a fentérintett ablak- és ajtóbélettek, arra, s hogy inntól nem többé az erősítési célra, hanem a lakház kényelmére volt tekintet.

A még későbbi tatarozást Christophorus a Turri kezdhette, ki Mária királynénak helyettese volt e várban; ide tartoznak a fennmaradt festmények is. E tatarozás építészeti részét alkalmasint 1548-ban fejezték be; mert ezen évszámot találjuk az udvar folyosó egyik ajtaja fölött.

Későbbben a belviszályok és háborúk nem igen engedhettek újításokat.

A múlt században Eszterházy érsek a kettős kápolnát rontatta el, a réginek csak is falát és két ajtaját tartván meg.

Jelenleg a várat erdészeti hivatalnak és katonai raktárnak használják, a nem használt helyiségek pedig napról-napra inkább pusztulnak.

Zólyom városának parochialis temploma a XV. század második fele építészetének jellegét viseli magán. Azonban hihetőleg ugyanazon telken régibb templom állott, melynek falait fel lehetett használni a mostaniban. Az egyház csak egyhajós ugyan, hanem bensejébe szökő támai számára, a három hajós templomnak tekintetét némiképp megszerzik.

E tárnak boltozat által vannak összekötve egymással, s e boltozatokon emeletes magasságban karzat emelkedik, melynek folytonosságát a tárnak áttörései eszközlik. A három oldallal zárt szentély sokkal keskenyebb a hosszajónál, az utóbbinak boltozata nem régibb a XVI. századnál, mit igen keskeny gerincei bizonyítanak. A templomhoz, nyugati részén, három oldalán szabad négyszögtorony csatlakozik, melynek boltozott csarnokán átjárni lehet, mint a körmőcezi vártemplom tornyán. Az egyház déli oldalához többszögű kápolnát építettek, északi oldalán két emeletes egyszerű épület áll, mely hajdan városház volt.

Közel a templomhoz emelkedik az úgynevezett Thurzó-ház, régi részleteit Kubinyi közölte.